

Kimmo Nuotio, rikosoikeuden professori, Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin johtaja

12.2.2022

Oikeusvaltiotyötä maailman parhaaksi

Hyvät naiset ja miehet,

Oikeusvaltiokeskus on aloittamassa toimintaansa. Avaus on merkittävä. Niin merkittävä, että suorastaan hiljaiseksi vetää. Oikeusvaltio on noussut puheissa tärkeäksi iskusanaaksi. Ollaan huolissaan oikeusvaltion rapautumisesta. Kansainväliset oikeusvaltioindeksit osoittavat, ettei kehitys viime vuosina ole ollut vain hyvään suuntaan. Monissa maissa poliittinen ja taloudellinen valta keskittyvät, mikä tekee oikeusjärjestelmästä haavoittuvan ja saa tuomioistuimet ahtaalle. Korruptio on tavalla tai toisella läsnä myös kehittyneissä maissa.

Oikeusvaltiokeskuksen tehtävänä on toimia kehityksen edistämiseksi ja instituutioiden vahvistamiseksi erityisesti kehittyvissä maissa. Tämä haastaa meidät toden teolla pohtimaan sitä, miten kehitystä voitaisiin parhaiten tukea. Mikä on oikeusvaltiollisuuden rooli kehityksessä ja miten erilaisia kehityshaasteita voidaan taklata?

Oikeustieteilijöille on tunnusomaista pelata varman päälle ja teoretisoida niitä asioita, jotka parhaiten tunnetaan. Demokraattinen oikeusvaltio on ollut yksi paljon huomiota saaneita aiheita viime vuosina ja vuosikymmeninä. Tutkija madaltaa ääntään lausueessaan sanan *Rechtsstaat*.

Yksi vaihtoehto olisi lähestyä aihetta oman historiamme kautta ja miettiä, mikä selittää pohjoismaiden kehitystä vahvoiksi demokratioiksi ja oikeusvaltioiksi. Voidaan muistaa vanhoja kärjäkiviä, ehkä kristinuskollakin oli jokin merkitys.

Mutta kun menemme ulos maailmaan, tämä ei tietenkään riitä. Brasilialainen yhteiskuntateoreetikko Marcelo Neves on esittänyt, että siinä missä Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa oikeusjärjestys on kehittynyt yhteiskunnan itsensä hallitsemisen

välineeksi, perifeerisessä modernissa oikeus ehkä näyttää samalta, muttei kuitenkaan toimi samoin. Poliittinen ja taloudellinen valta vaikuttavat siellä oikeuden piirissä ja ovat estäneet oikeuden itsenäistymisen sellaiseksi autonomiseksi alueeksi kuin me sen tunnemme.

Olisi siis löydettävä avaimia hyvää yhteiskunnalliseen kehitykseen sellaisissakin oloissa, joissa kehitystie poikkeaa olennaisesti meille tutusta. Olisi tuettava hyviä kehiä ja pidäteltävä huonompia. Olisi oltava kuin antiikin Solon, keksittävä keinoja vahvistaa instituutioita, jotka puolestaan saavat liikkeelle niitä hyviä kehityskulkuja. Solon aloitti drakonisen lainsäädännön kumoamisesta, vahvisti instituutioita ja muun muassa katkaisi sen väylän, jonka myötä ihmisten velkaantuminen saattoi viedä heidät orjuuteen.

Acemoglun ja Robinsonin teoksessa *Why nations fail* etsitään monin historiallisin esimerkein sitä, miten ja miksi joidenkin maiden kehitys on ollut hyvään suuntaan, kun taas toisissa on poljettu paikallaan ja menty taaksepäin. Itsenäistymisen siirtomaavallan alaisuudesta ei suinkaan itsestään johtanut suotuisaan kehitykseen, vaan vanhan vallan aikaiset rakenteet saattoivat siirtyä mukana uuteen aikaan.

Uskoakseni oikeusvaltiollisuuden näkökulmasta ei viime vuosisatojen kehitystä edes ole kaikin osin kovin pitkälle teoretisoitu. Martti Koskenniemi on uudessa kirjassaan avannut aihepiiriin oikeuden rooliin ja oikeudellisiin ajattelutapoihin liittyviä. Oikeudellisuus on kehityksessämme monin tavoin mukana.

Kriittinen teoria voi purkaa ja eritellä globaalia oikeus- ja yhteiskuntahistoriaa, eikä oikeutta ole aina käytetty pelkästään hyvään. Olisi kuitenkin liian synkkä arvio todeta, ettei oikeuden keinoin voida lainkaan edistää yhteiskunnan ja sen ihmisten hyvää. Alamme pikku hiljaa ymmärtää sen, että monet voimat liittyvät toisiinsa. Markkinatalous edellyttää yksityisomistuksen laillisuutta ja tehokasta omistuksen suojaa. Poliittinen demokratia edellyttää yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, rehellisiä vaaleja ja vapaata mielipiteenmuodostusta. Oikeusvaltiollisuus edellyttää ihmisoikeuksien turvaamista ja ihmisten yhdenvertaisuutta lain edessä, tuomioistuinten riippumattomuutta, julkisen vallankäytön korruptoitumattomuutta. Kestävä kehitys edellyttää oikeudellisen ohjailun toimivuutta, mutta senkään ei tulisi tapahtua oikeuden hyväksyttävyyden

kustannuksella. Odotukset ovat entisestään kasvaneet sen suhteen, miten oikeus on osana yhteiskunnan kehitystä.

Oikeusvaltiollisuus on myös mielentila. Jokainen alistuu siinä yhteisille laeille, eikä tavoittele valtaa niiden yli. Yksipuoluejärjestelmissä tämä jää usein toteutumatta. Oikeusvaltio on arvoiltaan pluralistinen ja se kokoaa eri tavoin ajattelevia ihmisiä ja ryhmiä. Se kykenee jopa sovittamaan etnisiä eroja, kuten rikosylikomisario Thomas Elfgrenin esityksestä edellä kuulumme. Yhteiskunnan suotuisa kehitys edellyttää, että sen instituutiot ovat riittävät palvelemaan yhteistä kehitystä. Tarvitaan jonkinlainen kansalaisyhteiskunta. Mutta voiko instituutioita vahvistaa ulkoa? Tämä on se suuri kysymys. Jäädäänkö väistämättä hyödyllisiksi idiooteiksi, jotka vahvistavat sellaista valtaa, joka ei pidemmän päälle ole kestävä? Meidän on ymmärrettävä, että yhteiskunnat ja kulttuurit ovat aidosti erilaisia ja tavoittelevat eri asioita. Ei ole vain yhtä hyvän elämän mallia.

Oikeusvaltiokeskuksen tulee olla oppiva instituutio, joka kehittelee omat toimintatapansa niin, että sen vaikutus maailmassa olisi mahdollisimman suuri. Riskejä tulee ottaa, sillä muuten ei saada mitään, ei edes kokemusta ja oppia virheistä. Onneksi emme ole suurvalta eikä meillä ole ketunhäntiä kainalossa. Luulisin, että paras tulos saadaan, kun toinen osapuoli on jo etsimässä muutosta ja saa meidän kauttamme siihen tukea, kannustusta ja parhaassa tapauksessa ideoitakin. Ja myös me saamme hyödyllistä oppia. Tämän hetken globaalit haasteet ovat kaikille yhteisiä. Suomi ei ole tullut valmiiksi, vaan kamppailee omaa tietään sekín.

Olen hyvin tyytyväinen siihen, että oikeusvaltiokeskus aloittaa toimintansa juuri yliopistollisessa ympäristössä. Miksi sitten yliopistollinen ympäristö on tällaiselle hankkeelle erityisen hyvä?

Ehkä olennaisin asia tässä on se, että yliopistolla ollaan nöyriä ja uteliaita oppimisen ammattilaisia. Nyt todellakin ollaan uuden äärellä. Kyse ei ole siitä, että oikeusvaltiollisuutta voisi ammentaa jostain laarista ja viedä uuteen paikkaan. Kaarlo Tuori voisi sanoa, että pintatason oikeutta voidaan viedä, mutta ei oikeuskulttuuria. Pintatason uudistuksistakin voi kuitenkin seurata ajan kanssa syvempiä muutoksia, jos niitä osataan tukea ja edistää. Yliopistollisena toimijana voimme varmistaa toiminnan laatua ja välttää yksioikoisimpia tapoja toteuttaa kehityshankkeita.

Yliopistoissa on hyvin monenlaista yhteiskuntien ja niiden kulttuurien tutkimusta. Meillä on tutkijoita ja opiskelijoita lähes maailman joka kolkasta. Maailma on jo täällä. On paljon sellaista, joka tekee meistä erilaisen toimijan yhtä hyvin valtiollisiin toimijoihin, mutta myös yksittäisiin kansalaisjärjestöihin verrattuna. Me pystymme myös kytkemään tutkimus- ja opetustoimintaa valittuihin aiheisiin, mikä avartaa toimintaamme ja tuo siihen sellaista laatua, jota maailman parhailta yliopistoilta tänä päivänä odotetaan.

Oikeustieteilijälle haaste oikeusvaltiokehityksen tukemisesta muissa maissa, vieläpä kehitysmaissa, nostaa heti kysymyksen siitä, että tähän tarvitaan uudenlaista osaamista mukaan. Meidän on ymmärrettävä kumppanimaan - en sano kohdemaan - kulttuuria ja historiaa. On osattava nähdä sen haasteet omassa yhteydessään. On löydettävä tapa olla mukana juuri tuon yhteiskunnan pyrkimyksessä kohti parempaa.

Tällainen toiminta tulee muuttamaan myös meitä itseämme. Tulemme näkemään maailman ja roolimme maailmassa uudella tavalla. Vaikka oikeusvaltiota ei suoraan mainita YK:n Agenda 2030 - tavoitteissa, se on silti hiljaisesti mukana. Hyvä hallinto ja toimivat rakenteet ovat tarpeen käytännössä kaikkien yhteiskunnan kestävyysaasteiden ratkaisussa. Kehitysoikeutta, *law and development*, on pohdittu kansainvälisen oikeuden ja oikeusvertailun piirissä, nyt meidän muidenkin tulee siitä kiinnostua.

Helsingin yliopiston strategiassa vaikuttaminen maailman parhaaksi on keskeisellä sijalla. Oikeusvaltiokeskus osuu yliopistomme strategian ytimeen. Haemme kansainvälistä vaikuttavuutta. Tarjoamme samalla yliopiston väelle kanavia tulla mukaan eri rooleissa: tutkijoina, opettajina, opiskelijoina. Alumnimme yhteiskunnan palveluksessa ovat valtava voimavara ja heidät tarvitaan mukaan.

Oikeusvaltiokeskus ei saa olla pienen piirin monopoli, vaan se tulee jalkauttaa niin, että siihen koetaan aitoa osallisuutta mahdollisimman laajasti. Mitä yliopistoväkeen tulee, mukaan tarvitaan oikeustieteilijöiden ohella kehitystutkijoita, talouden, kulttuurin, politiikan, yhteiskunnan osaajia. Kerrankin oikeustieteilijöiden on mahdollista kutsua muita hunajapurkkimme äärelle, kun yleensä joudumme etsimään pääsyä toisten purkeille. Saamme samalla avartaa näkökulmaamme

globaaliin. Pääsemme näkemään oikeuden roolin ja ilmenemismuodot käytännössä. Opimme myös itsestämme ja yhteiskunnastamme.

Muutama vuosi sitten Helsingin yliopisto ja Åbo Akademi olivat mukana eräässä Keski-Aasian maihin liittyneessä kehittämishankkeessa, *Equal before the law*. Autoimme ihmisiä saamaan päteviä henkilöpapereita, autoimme oikeustieteellisiä tiedekuntia toiminnan kehittämisessä, mukaan lukien opiskelijoiden tarjoamat *law clinic* – palvelut. Tuimme ihmisoikeusosaamista lakimieskoulutuksessa. Kaikki tämä antoi meille arvokasta kokemusta siitä, miten tuollaisessa ympäristössä toimitaan. Omat silmäni avautuivat tällaisen työn tärkeydelle.

Oikeusvaltiokeskus on perustettu kaksivuotisella yhteistyösopimuksella. Sinä aikana meidän tulee näyttää, että toiminta on saatu tehokkaasti liikkeelle. Nyt katsotaan, mistä meidät on tehty. Jos tämä ei lähde lentoon, yliopiston strategiasta voidaan pyyhkiä ylisanat pois. Mutta kyllä se lähtee, uskon niin. Kaikki hyötyvät, kun kehät ovat hyvät.

On aika kääriä hihat ja käydä töihin. Kiitos.